

DUŠKOVÁ, L. (2015): FROM SYNTAX TO TEXT: THE JANUS FACE OF FUNCTIONAL SENTENCE PERSPECTIVE AND INTRA- AND INTERLINGUAL STUDY OF ENGLISH

Praha: Karolinum, 388 stran

ISBN 978-80-246-2879-0

Nová monografie Libuše Duškové, první dámy a doyenky d'age pražské univerzitní jazykovědné anglistiky, patří k prominentním titulům, které vyšly v roce 2015 v nakladatelství Karolinum, v tištěné a elektronické verzi. Rok vydání se shoduje s rokem autorčiných neuvěřitelných narozenin¹ a přináší reprezentativní, noblesní svědectví o vědecké činnostech a životní vitalitě této vysoce respektované osobnosti. Svazek o rozsahu téměř čtyř set stránek obsahuje čtyřicet studií a článků, které Dušková publikovala v letech od přelomu našeho tisíciletí dodnes, tedy od vydání svých *Studies in the English Language I a II* (1999). Studie a články zahrnuté do knihy byly původně uveřejněny v domácích a zahraničních anglistických a obecnělingvistických periodikách a sbornících, většinou anglicky; text některých byl pro knižní vydání zrevidován a tři stati, které vyšly předtím česky, jsou přeloženy do angličtiny. Je třeba hned zdůraznit, že kniha přináší toliko výběr z autorčiných neobyčejně bohatých publikačních aktivit; o tom se lze ostatně přesvědčit nahlédnutím do její širší (ale přesto ještě výběrové) bibliografie například na univerzitním webu (<http://uajd.ff.cuni.cz>) či ve festschriftu z r. 2010 (Malá — Šaldová, 2010).

Svazek je věnován třem celoživotním vědeckým láskám Duškové: syntaxi, funkční perspektivě větné a textu. Kompozičně je uspořádán do pěti oddílů podle postupného tematického soustředění směrem od větné syntaxe ke struktuře textu a k stylu. Jednotlivé stati prolíná problematika funkční perspektivy větné (FSP), pojímaná ve smyslu teorie Jana Firbase (systematicky propracovávané v průběhu celé druhé poloviny dvacátého století; monograficky viz 1992)² a jeho žáků a pokračovatelů³, s originálním atributem janusovská, který jí autorka přidělila, aby tak, velice příhodně, charakterizovala dvě stránky FSP: na jedné straně skutečnost, že funkční/komunikativní perspektiva (ať už jde o perspektivu větnou nebo o perspektivu v komunikačních polích nižších řádů) se realizuje prostřednictvím syntaktických struktur/forem, na druhé straně skutečnost, že jsou to právě syntaktické konfigurace spolu s FSP, které rozmanitými způsoby fungují ve výstavbě textu.

První velké téma, pojednané v oddíle *Syntaktická konstantnost*, obsahuje osm statí se společným metodologickým východiskem, k němuž se pak autorka vrací ve všech čtyřech následujících oddílech: Jestliže platí, že syntaktická struktura je hierarchicky

1 Ani význačná životní výročí žen nezůstávají v internetové éře neodhalena, viz např. http://cs.wikipedia.org/wiki/Libuše_Dušková; čtenáře Časopisu pro moderní filologii dále odkazujeme na medailonek M. Malé a P. Šaldové v ČMF (2015); tamtéž viz medailonky od A. Klégra (2010 a 2005).

2 Péčí Firbasovy alma mater aktuálně vycházejí sebrané spisy Jana Firbase; z plánovaných pěti svazků jsou díky úsilí a pečlivé kolektivní redakci pracovníků brněnské anglistiky k dispozici dosud tři (2010, 2013 a 2015), další dva se připravují.

3 Dosud nejobsáhlejší bibliografii uspořádal M. Drápela (2015).

podřízena struktuře informační/komunikační (= FSP), tj. jestliže princip „koncové váhy“ je univerzální, pak — porovnáváme-li mezi sebou texty z dvou různých jazyků, originál a překlad, — obsah jimi vyjadřovaný by měl mít stejnou komunikační perspektivu nebo aspoň vykazovat tendenci k ní, a to i při odlišnosti syntaktických struktur. Míru interjazykové shody/konstantnosti syntaktických funkcí, resp. míru jejich rozdílnosti/divergence studuje Dušková na materiálu angličtiny a češtiny, porovnávajíc poměry ve dvou indoevropských jazycích, z nichž však první, angličtina, je povytce analytický, se slovosledem primárně indikujícím gramatické funkce, druhý, čeština, má bohatou flexi a slovosled v principu volný. V centru pozornosti jsou samozřejmě v první řadě takové divergence, které se opakují v různých materiálových zdrojích, tj. takové, které vykazují zřejmou systémovou povahu, jsou měřitelné frekvenčními charakteristikami (v absolutních a relativních hodnotách) a statisticky jsou signifikantní. Avšak ani takové divergence, které jsou periferní, unikátní, nějak zvláštní, nezůstávají opomenuty či zanedbány. I na ně Dušková upozorňuje, protože také ty nesou relevantní mezijazykovou informaci a inspirují k formulaci hypotéz, které by pak mohly/měly být ověřovány na dalším, třeba rozsáhlejším či stylově odlišném jazykovém materiálu; skoro každá stať končí apelem k pokračování v daném tématu. Právě touto komplexností a otevřeností svého přístupu Dušková přesvědčuje čtenáře, že k jazyku jako předmětu zkoumání, k jazykové materii, je nutno přistupovat jako k celku, a navíc s respektem, ba s pokorou, protože jen tak jazyk vydá lingvistovi svá tajemství. Úspěšnost a cennost jejích prací tkví v tom, že jakožto excelentní autorita jazykovědné anglistiky s mnohaletou zkušeností ví, kde po oněch tajemstvích pátrat. Její analýzy jsou jemné až minuciózní, odhalující a popisující velmi mnohé souvislosti na první pohled skryté, pro které hledá — a nachází — teoretická vysvětlení. Důsledně přitom respektuje dvojí směr konfrontace, jednak od angličtiny k češtině, jednak od češtiny k angličtině. To je principiálně důležité. Každý z obou směrů je specifický tím, že v něm mohou působit faktory sice v obou jazycích souhlasné / analogické, byť někdy s různou relativní vahou, ale spolu s nimi také faktory odlišné, spjaté s konkrétní systémovou povahou jen jednoho z obou konfrontovaných jazyků.

Dobře je to patrné hned v první studii, věnované větnému členu s empiricky doloženou nejvyšší mírou mezijazykové syntaktické konstantnosti, totiž mluvnickému podmětu. Otázka, kterou si autorka klade, se týká toho, jak často a za jakých okolností odpovídá mluvnickému podmětu ve větě originálu opět podmět ve větě přeložené, a pokud je syntaktickým ekvivalentem jiný větný člen než podmět, jaké činitele ovlivňují rozdílnou volbu. Zatímco ve směru od českého originálu k anglickému ekvivalentu závisí míra konstantnosti především na funkci podmětu ve FSP, ve směru opačném jsou ve hře činitele jiné. Podíl rozdílných syntaktických protějšků je relativně vysoký například u českých překladů anglických existenciálních vět, a to přesto, že anglická existenciální věta může být přeložena doslovně, tj. se zachováním stejného slovosledu a finální polohy rématu (*There were lots of flowers — Bylo tam plno kytek*). Čeština totiž často dává přednost konstrukcím s tranzitivním slovesem *mít* a s dalšími slovesy s posesivní nebo lokativní sémantikou, a v důsledku toho anglickému podmětu v existenciální větě v řadě případů v češtině odpovídá předmět (*And there were other sources of income — A má ještě jiný zdroj příjmů*). Odlišný je rovněž například status pasíva v gramatickém systému češtiny (a tedy i způsoby jeho využití v pro-

mluvě). Dušková uvádí ještě řadu dalších syntaktických divergencí, srovnávajíc je podle míry jejich účasti v souvislých textech. Pokud jde o syntaktickou konstantnost anebo divergentnost u další skupiny větných členů, u adverbíálií (jsou jim věnovány dvě stati), ukázalo se, že jejich celkově větší slovosledná pohyblivost nevede k větší míře mezijazykové syntaktické konstantnosti, nýbrž že roli hrají syntakticky rozmanitější protějšky, které jsou v každém z obou srovnávaných jazykových systémů k dispozici. Proto například ve větách originálu a překladu často nekorespondují ani přívlastky (modifiers), rozdílly jsou ve slovesné valenci (a tedy i v zahrnutí/nezahrnutí adverbíálního významu do syntakticko-sémantické struktury slovesa), odlišné jsou tendence k verbálnímu vs. nominálnímu vyjadřování atd. A konečně velký počet faktorů motivujících různé typy syntaktických divergencí odhalila a popsala autorka u u doplňku a sponového predikátu (subject complement), jemuž jsou věnovány opět dvě stati, dále ve stati o slovese a ve stati o struktuře nominální skupiny a prostředcích jejího rozvíjení (nominal pre-modifiers, nominal postmodifiers).

Druhý oddíl, rovněž s osmi statěmi, má FSP už ve svém názvu: *Interface mezi syntaxí a FSP*. Zaměření tohoto oddílu vystihuje titlek zahajujícího článku, *From the heritage of Vilém Mathesius and Jan Firbas: syntax in the service of FSP*. V tomto článku (je to druhý nejdelší příspěvek v knize) se autorka — inspirována myšlenkami Mathesiovými a Firbasovými — vyslovuje k třem skupinám jazykových prostředků sloužících k vyjadřování FSP: k pasívu, k důrazově vytykáacím konstrukcím (cleft sentences) a k existenciálním větám. Článek je zároveň poctou vědcům, z jejichž učení sama vychází a které dále rozvíjí. Třetí osobností, které se Dušková v tomto oddíle věnuje, je Bohumil Trnka a jeho pojetí neutralizace, tak jak se k němu, klasik pražské školy, vrátil ve svých pracích po tři desetiletí. Zatímco však Trnkovo pojetí se vztahuje hlavně k jevům roviny fonologické a roviny morfologické (s určitými odbočkami směrem k syntaxi), Dušková, rozvíjejíc koncepci svého univerzitního učitele, hledá potenciální kandidáty neutralizace v rovině větné i nad větou. Syntaktickou neutralizaci nachází v takových alternativních českých a anglických syntaktických strukturách, které se liší právě jedním syntaktickým rysem při současném potlačení rozdílu sémantického (*The word derives / is derived from Latin; Máš / nemáš známku?*). Konstatuje, že syntaktická neutralizace je, v porovnání s rovinou morfologickou, periferní a příznaková. Stejně tak je tomu v rovině FSP: Jen zřídka dochází k neutralizaci jednoho ze základních distinktivních rysů FSP, tj. lineárnosti, kontextu, sémantiky a intonace v řeči, a v důsledku toho k možnosti interpretovat FSP více než právě jedním způsobem. S odvoláním na Firbasův termín potenciálnosti a na jeho příklad *as great crowds gathered to him, [he entered a boat and sat down]* Dušková dále argumentuje (souhlasně s Firbasem), že v této větě je neutralizována distinktivní funkce sémantického faktoru: příklad lze interpretovat buď jako větu vystavěnou podle stupnice prezentační (*great crowds* je v tom případě „jev objevující se na scéně“), anebo podle stupnice kvalitativní (*great crowds* je „nositel vlastnosti“). Tímto článkem Dušková ještě výrazněji otevřela téma fungování FSP a jeho limitů v rovině textové. Existence případů potenciálnosti na rovině FSP, tj. případů nejednoznačné interpretace souvisejících s nejistotou ve stupních kontextové zapojenosti (contextual boundness) větných prvků, se Dušková dotýká i v dalších statích tohoto oddílu, v nichž probírá vztahy mezi základními pojmy teorie FSP. Studuje především vztah mezi základním rozložením

výpovědní dynamičnosti a nonlinearity v různých typech syntaktických struktur, zejména případy tematické funkce podmětu v pasivních větách, dále fungování tematického předmětu v postverbální pozici v aktivních větách a fungování iniciálního předmětu (fronted object) v aktivních větách; ukazuje, že různými příznaky se vyznačují rovněž syntaktické varianty v prezentačních větách s rematickým podmětem (first participant) či ve větách s tranzitivním slovesem se dvěma komponenty, předmětem a částicí (*he turned down an advantageous offer*). Zvláštní pozornost zasluhuje příspěvek sice krátký rozsahem, jehož název začíná skromným *Poznámka... (Note...)* ale který je pozoruhodný už svým námětem a zásadní svým obsahem. Dušková v něm opět prokazuje svou schopnost brilantní analýzy, tentokrát analýzy výrazu *should* ve větách jako *It is regrettable that such books should be printed*, v nichž *should* indikuje význam něčeho předpokládaného, něčeho, co existuje nebo by mohlo nastat (putative situation), a současně indikuje, že obsah postponované vedlejší věty je prezentován jako známý, již zmíněný. Tím se takové věty odlišují od jinak stejných vět se slovesem v oznamovacím způsobu, tedy *It is regrettable that such books are printed*, v nichž je zpravidla indikována kontextová nezávislost vedlejší věty. Dušková pregnančně formuluje hypotézu, že pokud takové *should* skutečně má tuto funkci⁴, pak má angličtina explicitní prostředek pro vyjadřování rozložení výpovědní dynamičnosti v uvede-
ných větách. Pro tuto hypotézu o textové funkci *should* nachází empirickou podporu.

Ačkoliv zřetel k sémantice je přítomen ve všech statích v knize, do titulu ho autorka zvolila teprve v třetím oddílu své knihy: *FSP a sémantika*. Opět se tu obrací k pojetí sémantiky u anglistických členů Pražského lingvistického kroužku Mathesia a Trnky a rovněž u představitelů dnes již několika generací brněnské školy FSP. Studuje vztahy mezi sémantikou věty jako celku, sémantikou větných členů a lexikální sémantikou, zejména sémantikou slovesa, s primárním zřetelem k oběma firbasovským dynamickým sémantickým škálám FSP. Soustřeďuje se na rozbor vět, které mají rozvitou predikátovou část (complex complementation), dále na věty se sponovým predikátem/doplňkem a různé věty existenciální. A konečně, inspirována pracemi Jiřího Noska (např. jeho práce z roku 1990) o kategorii určenosti/neurčenosti, studuje diferenční sémantiku výrazových prostředků negenerické neurčitosti (neurčitého členu, nulového členu a nepřízvučného *some*) a jejich role ve FSP. Zdůrazňuje, že sama sémantika sice predurčuje exponenty neurčitosti k funkci rematické, ale tuto funkci nesou jen tehdy, nebrání-li tomu ostatní faktory FSP (sémantická struktura věty jako celku, kontextová, zapojenost/nezapojenost ostatních větných prvků, lineární modifikace, popř. intonace v mluvené řeči); i determinátory neurčitosti se proto mohou objevovat v tématu.

Ve čtyřech studiích oddílu čtvrtého, *Syntax, FSP a text*, se do centra pozornosti dostávají tematické posloupnosti (thematic progressions). V první ze statí Dušková v návaznosti na známé Danešovy typy tematických posloupností (Daneš, 1968) pre-

4 „If putative *should* can indeed be ascribed this function, English has an explicit device for indicating the distribution of communicative dynamism in sentences with an extraposed subject (mostly a *that*-clause, less often other types of content clauses), i. e. the functional sentence perspective (FSP, cf. Firbas 1992) of the whole sentence, viz. the communicative field constituted by the superordinate and the subordinate clause.“ (s. 222).

zentuje textový úsek o délce jednoho sta vět (klauzí) z odborného přírodovědeckého textu (natural science academic discourse) a rozebírá ho větu po větě, aby tak znovu potvrdila mathesiovskou myšlenku o charakteristických rysech tematické linie/návaznosti (theme movement) textu v angličtině. Stvrzuje tendenci angličtiny zachovávat stejný podmět v po sobě jdoucích větách souvislého textu, stejně jako tendenci, aby nositelem tematické funkce ve větě byl právě podmět. Přitom se ukazuje, že kratší, často jen dvoučlenné tematické posloupnosti s konstantním/průběžným tématem jsou typičtější pro počátek textu, v němž se jeho obsah teprve uvádí, zatímco v dalších částech textu, v nichž se obsah rozvíjí, je sled témat strukturně složitější a častěji se uplatňují i jiné typy tematických posloupností. V druhé stati pak Dušková odhaluje celou řadu rozdílů ve způsobech rozvíjení tématu v anglickém textu akademickém v porovnání s textem narativním, z nichž jako nejdůležitější se jeví tento: V tematických posloupnostech s konstantním tématem je téma vyjádřeno nejčastěji zájmenem *we*, které vyjadřuje (obecný) agens, ale neodkazuje k vlastnímu obsahu textu, zatímco v narativním textu se v tomto typu posloupností naopak vyskytují jen témata a subtémata, která určitý obsahový aspekt vyjadřují. Další rozdíly ve struktuře anglického akademického vs. narativního textu nachází autorka v typech konstrukcí důrazově vytýkacích (cleft sentences) a jejich textových funkcích. Důkladným rozбором materiálu se jí opět daří popsat celou řadu velice zajímavých rozdílů. A konečně stranou pozornosti ani v tomto oddíle nezůstaly funkce rozvité nominální skupiny (modified noun phrase) ve výstavbě textu. Na rozbor vlastností nominální skupiny, v níž jsou obě složky, složka syntakticky řídící a složka rozvíjející, kontextově nezávislé, postačuje Duškové titul jediné české knihy a jejího anglického překladu, a to Vančurova *Rozmarného léta* (anglicky: *A Summer of Caprice*), spolu s titulem jediné anglické knihy, Lawrencových *Women in Love*, a jejího překladu do češtiny (česky: *Ženy milující*). Mnohý čtenář studie bude překvapen, kolik poznatků se autorce podařilo shromáždit; s minimem dat ovšem takto uspěje jen autor, který se opírá o systémové vědomosti z celé řady lingvistických oborů, prověřené dlouholetou badatelskou zkušeností. Na zmíněnou stať navazuje další, o fungování rozvité/nerozvité nominální skupiny v souvislém textu anglickém a českém. Nominální skupina jako výrazový prostředek postupného rozvíjení obsahu se v principu chová jako distribuční pole (ve smyslu Svobodově, poprvé 1968) s rematickou složkou, která je prototypicky vyjadřována rozvíjejícím větným členem/členy (modifier/s), a tematickou složkou, která je vyjadřována větným členem/členy řídícími. Při opakovaném výskytu v textu se nominální skupina proměňuje formálně, slovosledně i funkcemi v FSP. Empirie prokázala například závislost struktury a slovosledu nominální složky na pozici v textu: při prvním výskytu stojí rozvíjející složka často v postpozici (jde tedy o tzv. post-modifier), při opakovaném výskytu (a redukci své formy) se v důsledku tematizace často přesouvá do antepozice (jde o pre-modifier).

Bez posledního oddílu, s jednoslovným názvem *Styl*, by se kniha možná mohla zdát poněkud neúplná, přestože s odkazy na funkční styly se čtenář tak či onak setkává ve všech oddílech. Je proto dobré, že v zájmu obsahové ucelenosti monografie sem autorka zařadila ještě dva příspěvky. Jsou věnovány stylovým rozdílům ve výstavbě textů z různých funkčních stylů, v obou statích na materiálu z angličtiny. V prvním z nich, vycházejícím ze známého pojetí Hallidaye — Hasanové (1976), ukazuje, jak výrazně

se uplatňují gramatické prostředky textové koheze jako stylové markery v odborném stylu v kontrastu s konverzací. Porovnává endoforické užívání osobních zájmen a dalších proforem (*one, the former, the latter*, určitý člen, *such, do, be so, that, it, then, there*), dále elipsy a větných adverbálních výrazů (*however, nevertheless, in any case, thus, consequently, well, so* apod.); vysvětluje stylistické, sémantické, žánrové a obecně komunikační důvody významně vyšší celkové frekvence gramatických kohezních prostředků v odborném stylu a naopak častějšího výskytu elipsy v konverzaci. A konečně v závěrečném článku knihy se ještě jednou vrací k problematice nominální skupiny — k frekvencím, strukturním formám a sémantice, shledávajíc opět řadu významných rozdílů ve funkčním stylu, tentokrát mezi beletrií a odborným textem.

Z perspektivy autorčina celoživotního vědeckého směřování je nová monografie opusem, který znovu dokazuje její soustředěný teoretický i empirický zájem o gramatiku, především o gramatiku funkční a kontrastivní. Není u nás mnoho autorů, kteří by se věnovali určité, byť velmi široké lingvistické disciplíně s takovou vytrvalostí a konzistentností, a nadto s tak významným ohlasem jak doma (Dušková vychovala a dosud vychovává početnou generaci mladších kolegů, doktorandů a studentů a její mluvnice⁵ jsou základními učebnicemi na českých anglistikách i jinde), tak za hranicemi — jak jsme se o tom mohli dočíst například v předmluvě Geoffreyho Leecheho k prvnímu svazku jejích *Studies* (1998) už před osmnácti lety. Nejen domácí, ale i zahraniční čtenáři uvítají, budou-li mít její stati z recentního časového úseku kdykoli po ruce, pohromadě v jediném svazku. V neposlední řadě rovněž proto, že v pracích Duškové unikátním způsobem žije a je rozvíjena filozofická linie klasiků pražské školy.

Ať už — na sám závěr — shrneme dojmy z knihy profesorky Libuše Duškové anglickou větou *It is a lovely book*, anebo českou větou *Ta kniha je krásná*, tedy dvěma syntakticky a slovosledně divergentními strukturami, jejich réma, tedy to, co je informačně nejdůležitější, je identické: kniha Duškové je prostě krásná. Nejen tím, o čem a jak se v ní píše, ale také tím, co zde ještě vzpomenu nebylo, totiž formální dokonalostí tisku, úhledností grafickou a výpravností knižní.

LITERATURA

Collected Works of Jan Firbas, Vol. 1, 2010, Vol. 2, 2013, Vol. 3, 2015. Brno: Masaryk University Press.

DANEŠ, F. (1968): Typy tematických posloupností v textu. *Slovo a slovesnost*, 29, s. 125–141.

Přetištěno v: DANEŠ, F.: *Kultura a struktura českého jazyka* (2009). Praha: Karolinum, s. 420–440.

DRÁPELA, M. (2015): *A Bibliography of Functional Sentence Perspective 1956–2011. Czech and Slovak authors, Firbasian approach oriented*. With an introductory study by Libuše Dušková. Brno: Masaryk University.

DUŠKOVÁ, L. (1999): *Studies in the English Language*, Parts 1 and 2. Prague: Karolinum Press.

5 Jde nejen o *Mluvnici současné angličtiny na pozadí češtiny* (1988), která je první akademickou mluvnicí svého druhu u nás (od roku 2006 je k dispozici též v elektronické verzi), ale o mluvnice a příručky další, které po léta psala sama nebo jako spoluautorka, viz např. *Stručnou mluvnici angličtiny* již z r. 1959 (spolu s L. Bubeníkovou a J. Cahou).

- DUŠKOVÁ, L. et al. (1988): *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha: Academia.
- DUŠKOVÁ, L. — BUBENÍKOVÁ, L. — САНА, J. (1959): *Stručná mluvnice angličtiny*. Praha: Academia.
- FIRBAS, J. (1992): *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALLIDAY, M. A. K. — HASAN, R. (1976): *Cohesion in English*. London: Longman.
- KLÉGR, A. (2005): Životní jubileum profesorky Libuše Duškové. *Časopis pro moderní filologii*, 87, s. 62–64.
- KLÉGR, A. (2010): Libuše Dušková: Ohlédnutí významné anglistky. *Časopis pro moderní filologii*, 92, s. 125–127.
- MALÁ, M. — ŠALDOVÁ, P. (2015): Libuše Dušková — janusovská tvář české anglistické jazykovědy. *Časopis pro moderní filologii*, 97, s. 229–231.
- MALÁ, M. — ŠALDOVÁ, P. (eds.) (2010): *Publications 1954–2010. In ...for thy speech bewrayeth thee*. A Festschrift for Libuše Dušková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 331–350.
- NOSEK, J. (1990): The category of determination and auxiliary words in language. *Philologica Pragensia*, 33, s. 177–189.
- SVOBODA, A. (1968): The hierarchy of communicative units and fields as illustrated by English attributive constructions. *Brno studies in English*, 7, s. 49–101.

Ludmila Uhlířová

lidauhlirova@seznam.cz

